

Tartu Ülikooli kunstiajaloo kabineti rännulugu ja Karl Eduard von Lipharti foto- ja reproduktsioonide kollektiooni saatus

TULLIO ILOMETS

Tartu Ülikooli paljude teaduslike ja ajalooliste kollektioonide hulgas oli ja on oluline koht kunstiajaloo kollektioonidel, mille algus ulatub 1803. aastasse, kui taasavatud Tartu ülikoolis pandi alus ülikooli kunstimuuseumile. Muuseumi 200-aastane ajalugu on kokkuvõtlikult esitatud 2006. aastal ilmunud valikkataloogis.¹ 1. detsembril 1919 pidulikult avatud eestikeelne Eesti Vabariigi Tartu Ülikool ei saanud Esimese maailmasõja ajal Venemaale evakueeritud ülikooli varadest tagasi ülikooli kunstimuuseumi hinnalisemat osa, ehkki 2. veebruaril 1920 Eesti Vabariigi ja Nõukogude Venemaa vahel sõlmitud rahuleping Tartu Ülikooli varade tagastamisega seoses seda ette nägi. Ülevaate sellest annab 2006. aastal ilmunud kataloog.² 1919. aastal loodud klassikalise muinasteaduse instituudi juhatajaks valiti rootslane, ladina keele ja klassikalise arheoloogia professor Johan Bergman (1864–1951, ülikoolis 1919–23), Kreeka ajaloo ja arheoloogi-

¹ *200 aastat Tartu Ülikooli Kunstimuuseumi. Valikkataloog* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2006). Inge Kukk, „Kroonika“, samas, 22–25; *Dorpat-Yuryev-Tartu and Voronezh: The Fate of the University Collection, I. Catalogue* (Tartu: Ilmamaa, 2006), 390.

² *Dorpat-Yuryev-Tartu.*

gia dotsendiks 1916. aastal Peterburi ülikooli lõpetanud Pärtel Bauman (1928. aastast Haliste) (1890–1944, ülikoolis 1916–44). Tartu Ülikooli esimeseks kunstiajaloo professoriks ja kunstiajaloo kabineti asutajaks sai rootslane Tor Helge Kjellin (1885–1984, ülikoolis 1922–24). Võrguentsüklopeediast Vikipeedia leiab nii kunstiajaloo õppetooli³ kui kunstiajaloo kabineti⁴ kohta kokkuvõtlikud ülevaated.

Käesoleva kirjutise esmane ülesanne on anda teavet Karl Eduard von Lipharti (1808–91) reproduktsioonide kollektsiooni arvulisest suurusest ja saatusest Tartu Ülikoolis. Kolleksioon kuulus professor Kjellini initsiatiivil 13. novembril 1922 kunstiuhingult Pallas Tartu Ülikooli kunstiajaloo kabinetile ostetu hulka. Artikkel jälgib kunstiajaloo kabineti ja ta varade rännet ja ajalist paiknemist ülikooli erinevates hoonetes *alma mater*'i enda ajaloo taustal. Artikli põhiosa on pühendatud Karl Eduard von Lipharti fotode ja fotoreproduktsioonide, nn Lipharti kollektsiooni saatusele nii ülikooli piires kui ka kollektsiooni sellele osale, mis Tartu Ülikooli klassikalise muinasteaduse muuseumist 1996. aastal Viljandi Kultuurikolledžile ära anti.

Professor Kjellin sai kunstiajaloo kabineti jaoks kaks tuba Rüütli 2, nn vana ülikoolimaja kolmandal korrusel⁵ ning hakkas seal kabinetti vajalikuga sisustama. Õie Utter kirjutab 1975. aastal ilmunud artiklis „Tartu Ülikooli kunstivarade ajaloost“,⁶ et 1922. aasta lõpul sai teoks esimene ost, nimelt kunstiuhingu Pallas kogud. See materjal oli Raadi mõisniku Reinhold von Lipharti kingitus, mille kunstiuhing nüüd soliidselt summa eest ülikoolile edasi müüs. Ost koosnes umbes 2000 raamatust ja rohkem kui 15 000 fotost, reproduktsioonist ning gravüürist.

³ „Kunstiajaloo õppetool“, https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_%C3%9Clikooli_kunstiajaloo_%C3%B5ppetool (23.10.2017).

⁴ „Kunstiajaloo kabinet“, https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_%C3%9Clikooli_kunstiajaloo_kabinet (23.10.2017).

⁵ Eero Kangor, „Art Historical Photograph Collection of University of Tartu. From the Past to the Future“, *Baltic Journal of Art History* (Autumn, 2009), pp 153–178, siin 156. Vt TÜ valitsuse kiri Kunstiajaloo kabineti juhataja herra professor Kjellinile (4. III 1922 Nr 1873) Kunstiajaloo kabinetile ruumide eraldamise kohta rohuteaduse instituudi maja III korrusel (kaks tuba). Allkiri: rektor H. Koppel (ÜAM 1300:2 Ar).

⁶ Õie Utter, „Tartu Ülikooli kunstivarade ajaloost“, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi*, I (Tartu, 1975), 71–78 (viitega: RAKA, 2100-6-361, 1. 5); lisaks: Õie Utter, „R. von Lipharti annetatud kunstiesemete üleandmine Tartu Ülikoolile“, *Tartu Ülikooli Ajaloo Küsimusi*, VII (Tartu, 1979), 126–133.

Illustratsioon 1.

Tor Helge Kjellin. Tartu
Ülikooli esimene kunstiajaloo
professor, kunstiajaloo
kabineti rajaja.

Ka Ingrid Saha andmeil ostis ülikool 1922. aasta lõpul kunstiühingult Pallas umbes 2000 raamatut, 15 000 fotot ja pilte.⁷ Täpsem nimekiri või dokument graafika üleandmise kohta kunstiühingult Pallas ülikoolile on siiani leidmata. Seetõttu on keeruline selgitada, millega oli nimetatud pildimaterjali puhul täpsemalt tegu – kas fotode, fotogravüüride, trükipiltide või mõne graafikatehnikaga (nt litograafia). Eero Kangori andmeil osteti kunstiühingult Pallas 12 710 fotograafilist ja 7475 graafilist reproduktsiooni.⁸ Inglisekeelses artiklis viitab ta samale allikale nagu Õie Utter ja Ingrid Sakh. Lipharti pärandi fotode ja reproduktsioonide kohta on Kangor andmeid saa-

⁷ Ingrid Sakh, „Kingituseks järeltulevatele põlvedele. Liphartite graafikakogust Raadi mõisas ja Tartu ülikoolis“, *Unistuste Raadi. Liphartite kunstikogu Eestis*. Kataloog. Tartu 2015, lk 113–143, siin 137). Õie Utter ja Ingrid Sakh viitavad Pallaselt ostetud Lipharti kogu arvulise suuruse kohta H. Kjellini 02.06.1923 Ülikooli Valitsusele kirjutatud kirjas olevale märkusele 2000 raamatu, 15 000 foto ja muu reproduktsiooni paigutamise raskuste kohta (EAA, 2100-6-361, l. 11-11p.).

⁸ Eero Kangor, *Kunstiajalooline fotokogu (tutvustus)* (TÜ raamatukogu, 2009).

Illustratsioon 2. Karl Eduard von Liphart. Tema poja Ernst Friedrich von Lipharti litograafia, 1. september 1888 (TÜ KM GR 1771).

nud ka TÜ kunstiajaloo instituudi inventariraamatust nr 1.⁹ Ingrid Sakh kirjutab 1. detsembril 2016 oma kirjas,¹⁰ et Lipharti testamendis on loetletud 90 mappi fotodega. On teada, et Liphart oli suur fotohuviline ning ühe kaasaegse sõnul olevat endale ostnud kõik fotod, mis Itaalia kunstiväärtuste kohta tollal ilmusid.

⁹ ÜAM, 1404:2 Ar.

¹⁰ Ingrid Sakh, e-kiri T. Ilometsale: *On teada, et 1922 sai ülikool Pallaselt 15.000 fotot ja reproduktsiooni. /.../ Fotode arvust. Lipharti testamendis on loetletud 90 mappi fotodega. 90 mappi, kui arutada igasse mappi 50-100 fotot, siis tuleb kokku ca 5000-9000 fotot. See on umbkaudne hinnang, aga suurusjärk on reaalne /.../.*

Põhidokumendiks Pallaselt tehtud ostu kohta võiks lugeda TÜ muuseumis leiduvat ostu-müügiakti ära kirja „Akt Haridusministeeriumi vahekirja nr. 31282 määratud komisjoni otsusest K. Ü „Pallaselt“ fotode, reproduktsioonide, raamatute ja muu ostmise küsimuses kokku 250 tuhande marga ulatuses. Ära kiri, H. Kjellin, allkiri. 13. nov. 1922“. Käsikiri ühel lehel.¹¹

1923. aasta suvel, kui professor Kjellin viibis Rootsis, koliti osa kunstiajaloo kabinetist temale teatamata uude asukohta – botaanikaaiaga külgneva Tartu Ülikoolile kuuluva maja, Lai 36 teisele korrusele. Olukorrast saame ülevaate Kjellini kirjast, mille ta 22. augustil 1923 Lundist ülikooli valitsusele saatis ja mida ta niisuguse kooskõlastamata teguviisi kohta arvas.¹² Kunstiajaloo instituudi nimel 14. detsembril 1923 ülikooli valitsusele saadetud professor Kjellini eestikeelsest kirjast selgub, et osa kunstiajaloo kabinetist varasid oli ikka veel Rüütli tänaval, põrandale kuhjatud üle 10 000 pildi jm.¹³ Lõpuks saadi vajalik hulk ruume juurde ja kunstiajaloo kabinet jäi Laiale tänavale kaheksateistkümneks aastaks.

1933. aastal valiti TÜ kunstiajaloo professoriks Rootsi kunstiajaloolane Sten Ingvar Karling (1906–87, ülikoolis 1933–41), kes 4. aprillil 1933 võttis üle kunstiajaloo kabinetist varad.¹⁴ Vahemärkusena täheldame, et lahkudes 1924. aastal ülikoolist, võttis Kjellin kaasa kõik kunstiajaloo kabinetist inventariraamatud. 14. veebruaril 1925 teatas Kjellin Lundis kirjutatud kirjas Tartu Ülikooli valitsusele, et saadab Stockholmi Eesti esinduse kaudu kunstiajaloo kabinetist inventariraamatud tagasi. Raamatute vastuvõtu kohta on ülikooli esindaja allkiri samal kirjal.¹⁵

Sten Ingvar Karlingi tulekuga kanti 1. aprillil 1933 kunstiajaloo kabinetist varade nimekiri uude inventariraamatusse.¹⁶ Sellesse on lk 41 sisse kantud: ülesvõtte koopiaid (fotod) kokku 12 951, ja lk 79: graafilisi reproduktsioone 4474, mitmesuguseid reproduktsioone 3000, kokku 7475. Koguhulk on selle dokumendi järgi 20 426.¹⁷

¹¹ ÜAM, 1300:21 Ar.

¹² EAA, 2100-6-361, l. 17-18p.

¹³ EAA, 2100-6-361, l. 20.

¹⁴ ÜAM, 1404:2 Ar, l 1.

¹⁵ EAA, 2100-6-361, l. 28.

¹⁶ ÜAM, 1404:2 Ar.

¹⁷ ÜAM, 1404:2 Ar.

Ä r a k i r i .

A K T.

Haridusministeeriumi vahikirja Nr.31282 4.XI.22 põhjal määratud komisjon K. Ü. „Pallaselt“ reproduktsioonide ja sinna juure kuuluvate raamatute ostmiseks Haridusministeeriumile oli koos K. Ü. „Pallase“ ruumides esmaspäeval 13. nov. 1922 a. järgmises koosseisus: esimees prof. K j e l l i n, liikmed prof. B e r g m a n n ja dots B a u m a n n ja Riigi kontrolli Tartu osakonna esitaja hra K. E i l a u juuresolekul.

Komisjon vaatas läbi nimekirjad ja leidis kogus järgmiselt:

Taru. Raam. 1922. Nr. 6	{	1) fotograafiisi, Cërka 12500 à 40 mk. tükk	125,000	500.000.-
		2) gravüüre, tith, etc 4.475 à 60 "	228 89,500	268.500.-
		3) mitmesugused repr. 3.000 à 15 "	25 15,000	45.000.-
		4) raamatud ja ajak. 2.685 à 50 "	25 13,425	134.250.-
Taru. Raam. 1922. Nr. 1	{	5) zettelkatlog	3800	50.000.-
		6) 5 riiulit ja 1 laud		10.000.-
Taru. Raam. 1922. Nr. 2	{	7) 11 kasti mitmes.reprodukt.lugemata	25 275	11.000.-
		8) 150 mappe " "	20 3000	15.000.-
			Kogusumma (250,000)	1.033.750.-

Väljavõtted tehti osa võrdlusnimekirjadega ja leiti nimekirjadega kokkukõlas olevat.

Müügi hinnaks nõuetava summa kakssada viiskümmend tuhat (250.000) marka leiab komisjon Haridusministeeriumile igatpidi vastuvõetava olema.

Tartus, 13 nov.1922 a.

Helge K j e l l i n.

J. B e r g m a n n.

P. B a u m a n n.

Olin juures Riigikontrolli Tartu osakonna

kontrolöör K. E i l a u.

Käesolev ärakiri on alguskirjaga õige:

Helge Kjellin

Illustratsioon 3. TÜ muuseumis leiduv ostu-müügiakti ärakiri kunstiühingult Pallas Tartu Ülikoolile fotode, reproduktsioonide, raamatute ja muu ostmise kohta (ÜAM 1300:21Ar).

22. juunil 1941 algas sõda Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Sõja algul viidi kunstiajaloo kabineti vara Laialt tänavalt hoiule peahoonesse ülikooli anorgaanilise keemia laboratooriumi ruumidesse. 25. juunil andis kunstiajaloo õppetooli juhataja professor Armin Tuulse (1907–77, läks 1944 Rootsi) anorgaanilise keemia laboratooriumi juhatajale professor August Parisele (1888–1944) hoiule 11 200 slaidi, 20 000 fotot, 3948 fotonegatiivi, 346 joonist ja plaani.¹⁸ Selle 20 000 foto hulka tuleb lugeda ka Lipharti fotokogu. Ülikooli peahoones seati sisse Saksa välikomandantuur, kuid füüsika ja keemia tiib sõja ajal selle valdusesse ei kuulunud.

Eero Kangori andmeil ei saanud kunstiajaloo kabinet 1941. aasta sügisel oma endist asukohta Laial tänaval enam tagasi ja osa varasid sai nüüd hoiupaiga majas Ülikooli 18a (nn von Bocki maja või hiljem „marksu maja“) ruumis, kuhu kogu vara ei mahtunud. Ülejäänud osa palus Armin Tuulse oma sõbral füüsik Villem Koernil (1903–73) võtta ajutiselt hoiule füüsika instituudi ruumidesse.¹⁹

Sõjajärgseil aastail, 1945–48, asus kabinet puust elumajas Veski 20 esimese korruse korteris, kus hoiutingimused olid võrdlemisi halvad. Selles korteris oli omal ajal elanud kunstiajaloo professor Kjellin.²⁰

Veski tänavalt koliti kabinet ülikoolile kuuluvasse majasse Lai 30, kus ta sai head avarad ruumid.²¹ Asukoht oli kollektsoonide hoidmiseks sobiv – ruumikas ja keldriruumid kohased slaidide ja fotonegatiivide hoiuks.²² Kuid seal sai kabinet olla vaid aastani 1950.

1950. aasta sügisel likvideeriti 1944 loodud kunstiajaloo kateeder, mida juhatas Voldemar Vaga (1899–1999). Kunstiajaloo kabineti varad paigutati samas majas ümber kahte väiksesse toakesse. Keldriruumid jäid kabinetile alles.²³

1951. aasta oli kabinetile kõige raskem aeg, sest kunstiajaloo kabinet praktiliselt likvideeriti. Varad, sealhulgas ka mööbel, tassiti üle ülikooli mitmele poole laiali.²⁴

¹⁸ Kangor, „Art historical Photo collection“, 162 (viitega: EAA, 2100-6-361, l. 43).

¹⁹ Kangor, „Art historical Photo collection“, 164.

²⁰ Kangor, „Art historical Photo collection“, 166.

²¹ Tullio Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“, Tartu Riiklik Ülikool, nr 18 (22. mai 1970).

²² Kangor, „Art historical Photo collection“, p 167.

²³ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

²⁴ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

1951. aastal, uue rektori Feodor Klementi ametisse astumisega sai kabinet eluõiguse tagasi, aga endisi ruume mitte. Kabineti varad koondati kokku ja paigutati äsja valminud keemiahoone keldrisse, kuhu osa varadest oli juba enne viidud.²⁵ Ülikooli majad Laias tänavas anti 1951. aastal loodud Eesti Põllumajanduse Akadeemiale.

1951/52. õppeaastast kuni 1961 asusid kunstiajaloo kabineti varad keemiahoones. Kunstiajaloo kabineti asukoht oli esialgu keemiahoone kahes keldriruumis. Üks ruum oli kuiv ja kuum, ilma ventilatsioonita, teine seevastu külm ja niiske. See oli varadele raske aeg. Neid hooldada ja korrastada oli pea võimatu.²⁶ Varsti pärast keemikute sissekolimist uude hoonesse algasid esimesel korrusel ümberehitused. Suure tagumise fuajee akendepoolsest osast ehitati auditorium ja ülejäänust väikesed pimedad ruumid ülikooli kino- ja fotolaboratooriumi tarvis. Ühte koridoriäärsesse pimedasse ruumi kolitigi keldrist kunstiajaloo kabineti vara. Minu mäletamist mööda oli kunstikabineti vara ka tänavapoolses otsmises väikeses laboris, mis veel orgaanilise keemia kateedri valduses ei olnud. Keldrikorruuse tänavapoolses küljes algas samuti ümberehitus tsiviilkaitse tarvis ja keldriruumid tuli vabastada.

1961. aastal taastati iseseisev klassikalise muinasteaduse muuseum ajaloo-keeleteaduskonna koosseisus. Muuseumi juhataja oli aastail 1961–86 ajaloolane ja kunstiajaloolane Õie Utter (1930–2010). Aastail 1961–68 oli kunstiajaloo kabinet klassikalise muinasteaduse muuseumi allüürnik, kuhu ta keemiahoonest toodi. Kabineti varad kuhjati kokku muuseumi kahte väiksesse tuppa.²⁷ Peahoones oli kabinet seitse aastat.

3. juulil 1966 alustasin Õie Utteri abiga tutvumist klassikalise muinasteaduse muuseumi fotokogudega, saamaks ülevaadet seal olevatest kollektsioonidest. Tegin ka märkmeid, mis praegu mõnel määral huvi pakuvad.²⁸ Kõigepealt tutvusin Karl Eduard von Lipharti koguga, mis oli väga mahukas ja sisaldas fotograafide nimedega fotosid, papile kleebitud fotosid, kleepimata ja rulli keerdunud või keeratud õhukesel paberil fotosid. Suur osa fotosid oli pappalustel,

²⁵ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

²⁶ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

²⁷ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

²⁸ Tullio Ilometsa märkmekladde. Alustatud 07.03.1966.

osa (umbes 2000) lahtiselt. Nii Õie Utter väitis. Peale fotode oli kogus rohkesti kunstialaseid trükipilte. Utterilt sain ka andmeid, kuidas, kellelt ja millal see kollektsioon ülikooli jõudis ning milline on kogu sisu ja teema. Lipharti fotokogu üldarv oli Utteril olevate andmete kohaselt 12 485. Edasi tuli kunstiajaloo kabineti fotokogu, mille suurus oli 4368 eksemplari ja sisaldas peamiselt fotosid Eesti kesk-aegsest sakraal- ja kommunaalarhitektuurist ning Tartu ja Tallinna klassitsistlikust arhitektuurist. Sama valdkonna negatiivide kogusse kuulus 8805 eksemplari. Õppetstarbeline valguspiltide (slaidide) kollektsioon sisaldas 11 570 valguspilti. Neile lisaks oli seal veel mitmeid fotoalbumeid ja väiksemaid fotokollektsioone ning üksikfotosid, mida siin lähemalt ei käsitle. 1961. aastal muuseumi juhataja kohale asudes oli Utteril arvatavasti vaja saada ülevaade selle kohta, mis keemiahoonest muuseumi toodi, ja kontrollida, kui palju midagi veel alles on. Põhikollektsioonide kohta minule antud arvulised suurused olid tal 1966. aasta märtsis teada. Hiljuti selgus, et TÜ muuseumis on Õie Utteri kirjaliku pärandi hulgas 17. novembril 1965 tema enda kirjutatud masinakirjas dokument „Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi fotokogu ja negatiivide iseloomustus“.²⁹ Seni teadaolevalt on Utter pärast 1944. aastat ainuke, kellel on kirjas Lipharti fotokogu eraldi, omaette koguna.³⁰ Tekstist selgub, et kunstiajaloo kabineti vara kuulub klassikalise muinasteaduse muuseumile. Miks see siis

²⁹ Õ. Utteri kiri. Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi fotokogu ja negatiivide iseloomustus. 17. detsembril 1965. aastal. Klassikalise Muinasteaduse Muuseumi juhataja kt. Aruandelaadne kiri muuseumi fotokollektsioonide kohta. Käsikiri Õie Utteri pärandi hulgast, mida hoiustatakse 2017. aastal TÜ muuseumis Toomel.

³⁰ Õ. Utter, vt. eelmine viide: Fotokogu koosneb kahest suurest ajaliselts erinevalt kujunenud grupist: I Fotod, mis pärinevad umbes ajavahemikust 1850–1900. Need on ülikoolile tulnud pärast 1919. aastat Lipharti kogust. Põhiline osa võtteid on tehtud renessansi või baroki skulptuurist, arhitektuurist ja maalist. Selle hulgas leidub ka etnograafilise ja ajaloo alase kallakuga materjale. Suurem osa on kleebitud pappalustele ja on sellisel säilitamisele sobivas olukorras. Vähe- ne osa vajab alustele kinnitamist või erimappidesse paigutamist. Materjal oma iseloomult kuulub Muuseumi abifondi koosseisu, omab suurt tähtsust fotograafia ajaloo seisukohalt ja teadusliku võrdlusmaterjalina. Kogu suurus 12.485 tk. II osa fotokogust pärineb põhilisel aastaist 1920–1957 ja koosneb ülesvõtteist Eesti kesk-aegsest ja klassitsistlikust arhitektuurist. Kogu suurus arvuliselt 4.358 tk. Muuseumis on ka negatiivide kogu 8.865 tk, millest umbes 4.000 on Eesti kesk-aegsest arhitektuurist ja umbes samapalju diapositiivide negatiive. /.../ Fotograafilisest toodangust kuulub muuseumile veel diapositiivide kogu 11.570 tk, mis on otseselt õppekogu ja ei oma museaalset väärtust. Lipharti kogust pärinevad fotod on süstematiseerimata ja määramata.

1968. aastal muuseumi varast eraldati ja vanasse anatoomikumi viidi? Ilmselt soovisid kunstiajaloolased taastada kunstiajaloo kabineti omaette allasutusena.

1968–71 oli kabineti asukohaks vana anatoomikum, kuhu ta ülikooli peahoonest üle viidi. Ka sealsete ruumide olukord ei olnud kabineti varade säilitamise ja normaalse õppetöö tarvis nõuetekohasel tasemel.³¹ Voldemar Vaga andis 1970 järgmised andmed: „Kunstiajaloo kabineti varadest võiks märkida järgmisi: raamatuid 4500, diapositiive 11 570, fotonegatiive 8805, fotokoopiaid ja reproduktsioone 21 317, väljakirjutusi arhiividest 1375. Suure väärtusega on ka mitmed originaalfotokogud.“³²

Need andmed, mis on minu ajaleheartiklis esitatud nii kabineti rände kui varade kohta, pärinevad klassikalise muinasteaduse muuseumi juhatajalt Õie Utterilt, kelle valduse alt kabinetile kuuluv vanasse anatoomikumi üle viidi. Tema kasutada olid kindlasti kabineti varanduse kohta peetud inventariraamat(ud) ning samuti üleskirjutused kabineti asupaikade kohta, alates 1941. aastast kuni vanasse anatoomikumi viimiseni. Allpool selgub, et väike osa Lipharti kogust jäi siiski kartoteeki kirja panduna klassikalise muinasteaduse muuseumi.

Kunstiajaloo kabineti inventariraamatud ja dokumendid leiti hiljem professor Voldemar Vaga (1899–1999) pärandi hulgast.³³ Olulist teavet saab kunstiajaloo kabineti kohta 2004. aastal kunstiajaloo õpetoolilt ajaloo muuseumile üle antud dokumentidest.³⁴

Vanas anatoomikumis oli kunstiajaloo kabinet ligi neli aastat. 1971. aasta suvel koliti kunstiajaloo kabinet Jaak Kangilaski organiseerimisel ja osalemisel ning mõne tudengi abiga anatoomikumist Eesti Üliõpilaste Seltsi hoone raamatukogu ruumi. Jaak Kangilaski luges 1967–71 kevadsemestritel Tartu Riiklikus Ülikoolis kunstiaja-

³¹ Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“.

³² Ilomets, „Väsimatu rändkabinet“. Vt. V. Vaga kirjas 12. VII 1970 T. Ilometsale. „Kunstiajaloo kabinet“, milles ta annab lühiülevaate kabineti tegevusest, on säilike kohta täiesti samasugused arvud nagu ajalehe artiklis.

³³ Selle andis V. Vaga pärijate esindaja Irja Rammot 16.05.2008 TÜ ajaloo muuseumile üle. Üleandmist vahendas ka kunstiteadlane Mari Nõmmela. Vastuvõtuakt 2008:17. Vt 4 E. Kangor. p. 168. „Tänu Tartu ülikooli Ajaloo muuseumi teadusdirektor Lea Leppikule võeti mitmed inventariraamatud ja dokumendid muuseumi vastu“.

³⁴ Vastuvõtu akt nr 28, 25.10.2004, ÜAM 1300:21 Ar.

loo eriala üliõpilastele kunstiajalugu ja läks seejärel Tallinna Eesti Riiklikku Kunstiinstituuti.

1971–92 asus kabinet ülikoolile kuuluvas, endise Eesti Üliõpilaste Seltsi majas olevas raamatukogu ruumis, mis samuti ei olnud piisavalt suur kunstiajaloo kabineti varade otstarbekaks paigutamiseks. Eesti Üliõpilaste Seltsi maja jäi kunstiajaloo kabineti asukohaks 20 aastaks.

1991. aastal andis ülikool *de jure* Eesti Üliõpilaste Seltsile nende maja tagasi ja nüüd terendas kunstiajaloo kabinetil ees järjekordne välja kolimine. Eesti Üliõpilaste Selts sai *de facto* oma maja kätte 1992. Kaur Altoa andmeil algas kunstiajaloo kabineti varade välja kolimine 1992. aasta septembris, mil majas oli alanud hädavajalik remont. Altoa ise oli septembris ja oktoobris Saksamaal. Naasnu-na leidis ta remonditava raamatukogu ruumi tühjaks kolituna, kuid oma üllatuseks ja ehmatuses märkas toa nurgas sinna maha jäänud suurt hulka karpe negatiividega. Need viis ta oma koju hoiule.³⁵ Kabineti raamatukogu oli Altoa sõnutsi viidud varjule ülikooli kirikus olevasse raamatukokku, seminarkasse. Ülejäänud vara, tuhanded fotod, sealhulgas Lipharti kogu, slaidid jm oli viidud kusagile.³⁶ Kuhu – see oli senini oletuste tasemel. Selgust annab Kaarel Tarandilt 22. mail 2017 saadud kiri kunstiajaloo kabineti vara EÜS-i raamatukogu ruumist ära viimise kohta; see sai teoks 8. septembril 1992.³⁷ Koht, kuhu kolitav kraam hoiule viidi, oli ülikooli õpperaamatukogu (seminarka) fondiruum. Käesolevaks ajaks on kindel, et ka osa Lipharti kollektsioonist viidi sama autoga 8. septembril koos muu varaga sinnasamasse.

Senini oletasin, et Lipharti fotokogu viidi Eesti Üliõpilaste Seltsi raamatukogust samuti klassikalise muinasteaduse muuseumi 1992.

³⁵ Kaur Altoalt saadud andmed 28. märtsil 2017. Kaur Altoa hoiustas oma korteris ainult negatiivide kollektsiooni, mitte aga kunstikabineti kogu vara, nagu väidetakse Vikipeedia artiklis. Lossi 3 saadi sisse kolida alles 1995. aastal, mitte 1994. Vt 3. lk 4.

³⁶ Raamatukogu ruumi tühjendamist organiseeris Eesti Üliõpilaste Selts (K. Altoalt saadud teade).

³⁷ K. Tarandi kiri 22.09.1992 T. Ilometsale. *EÜSi 03.09.1992 lihtlõdtkoosoleku protokollis on päevakorrapunktis 17 kirjas järgmiselt: „Ksv! [Agur] Benno teatab, et ilmselt järgmisel teisip. lahkub seltsist TÜ kunsti ajaloo kabinet. Kui saadakse kütust, tuleb auto kell 10, vajab abi“. Kuna hilisemates protokollides sellest rohkem märkeid pole, peab järeldama, et kõik juhtuski ja vastavalt on kolimise kuupäev 8. september 1992. Allkiri K. Tarand.*

aasta septembris, kuna raamatukogu ruum vabastati seltsi tarbeks ja sinna mingit võõrast vara ei jäetud. Aastaarvulist kinnitust sellele siiski ei saanud ei minu enda 1992/93. aasta märkmetest ega ka seltsi liikmeilt. Ülikooli kunstimuuseumi sedelkataloogist aga selgub, et alates sedelist nr 725 on sedelite täitmise aasta 1996. Näiteks sedel nr 902 on täidetud jaanuaris 1996: *foto saadud TÜ Kunstiajaloo õppetoolist kui likvideeritud õppevahend* ja sedelil on selle täitja Liia Meoma allkiri.³⁸

Nüüd kerkis küsimus, millal siis tegelikult see kapitäis Lipharti kogusse kuuluvat EÜS-i raamatukogu ruumist peahoone muuseumi toodi? Mingeid muid orientiire ei olnud kui klassikalise muinasteaduse muuseumi inventariraamatusse kirja pandud sissekannete aastaarv 1996. Hakkasin läbi vaatama oma märkmeraamatuid lootuses, et nendes võiks olla kirjas midagi asjakohast. 1995. aasta märkmeraamatust leidsin, et Lipharti kogu äratoomine oli hoopiski 1995. aasta detsembris. Ja selguski, et 12., 13., 14. ja 15. detsembril 1995 tehtud ülestähendused annavad võrdlemisi üksikasjaliku ülevaate toimunust. On kirjas, et 12. detsembril helistas mulle professor Jaak Kangilaski ja küsis, mida teha EÜS-i raamatukogu ruumis olevate piltidega.³⁹ Käisime seda samal päeval vaatamas, et seinakapis oleva Lipharti päranduse suhtes seisukohta võtta. Sain temalt volituse, et kollektsioon üle anda, kuhu vaja. 13. detsembril konsulteerisin TÜ ajaloo muuseumiga ja jõudsime seisukohale, et selle peaks võtma enda hoolde klassikalise muinasteaduse muuseum. Leppisime Anu Laansaluga⁴⁰ kokku. Asi oli otsustatud ja sõitsime varale järele. Vedasime muuseumi restauraatori Ain Ilvesega tema autoga kogu kapi sisu peahoone õuele ja tassisime autost klassikalise muinasteaduse muuseumi õuepoolse veranda kaudu muuseumi tagumisse väiksesse ruumi. Seal seda tolmust varahunnikut siis sorteeriti ja puhastati.

³⁸ K. Tiidebergi teade 11.05.17: Anu (Laansalu) kinnitas, et need fotod, mis on sisse kantud 1996. a mais, toodi muuseumi sama aasta kevadel. Külli Valk kontrollis 1996. a täidetud kartoteegi kaarte (15.05.17).

³⁹ T. Ilometsa 1995. a märkmeraamat: *Käisime professor Kangilaskiga kell 16 EÜSi majas neid pilte vaatamas. Seinakapis oli Lipharti kollektsiooni kuuluv, üleni tolmunud ja laokil. Puudusid rullis olevad fotod, mida nägin kunagi peahoone muuseumis. Oli masendav vaadata mis seisus kapi sisu oli. 13. detsembril jõudsime kokkuleppele ja kell 16 olime EÜSi majast varanduse kätte saanud. Kaarel Tarand andis lisaks veel 40 vana grammofooniplaati, millede pakendiks oli „Rahva Hääl“, teisipäev 04.05.1954.*

⁴⁰ Muuseumi juhataja Jüri Linnus suri 12. juunil 1995. Laansalu oli muuseumi juhataja kohusetäitja.

Mingi osa sellest, mis ei olnud ei fotod ega trükipildid, vaid muu trükimaterjal, viidi ära (ilmselt kunstiajaloo õppetoolist keegi⁴¹). Fotosid puhastas ja sorteeris Liia Meoma. 15. detsembril 1995 sain teada, et Lipharti fotokogust on midagi veel ülikooli endises kirikus asuva õpperaamatukogu (seminarka) fondiruumis. Sealt tõime needki 24. jaanuaril 1996 klassikalise muinasteaduse muuseumi. Selle kohta on andmed minu 1996. aasta märkmeraamatus.⁴²

Lipharti fotokogusse kuulunud trükipildid anti Anu Laansalu ütelse järgi Viljandi Kultuurikolledžile õppematerjaliks. Niisugune teadmine, et ära anti ainult trükipildid ja fotod säilitati muuseumis, püsis minu teadmises kuni 2016. aasta novembrikuuni, mil hakkasime huvi tundma Lipharti foto- ja reproduktsioonide kollektsiooni osade vastu, mis olid kunstimuuseumis peahoones ja muuseumis Toomel.⁴³ Eriti pälvisid tähelepanu maalikunstniku, litograafi ja hilisema fotograafi Franz Hanfstaengli (1804–77) ateljees Münchenis sügavtrüki tehnikas valmistatud 51 fotogravüüri, milleks ta kasutas ainult enda fotosid originaalidest.

Segaduse tingis asjaolu, et Eesti Üliõpilaste Seltsi majast lahkuti enne, kui uus asukoht valmis oli. Uued ruumid kunstiajaloo õppetoolile ja kabinetile olid ette nähtud ehitatavas hoones Lossi 3. Kunstiajaloo õppetooli ja kunstiajaloo kabinetiga kogusid oli võimalik uude hoonesse sisse kolida alles pärast 28. aprilli 1995,⁴⁴ mitte 1994.⁴⁵ Siis

⁴¹ Minu mäletamist mööda olid need kunstialased trükiteavikud, mitte fotod ega trükipildid, ära viijad olid ülikooli inimesed, nii mulle öeldi. Kes ütles, enam ei meenu.

⁴² T. Ilometsa 1996. a märkmeraamat: *24.01.1996. Kella 13.30 ajal läksime Seminarkasse, et sealt ära tuua peahoone muuseumi kunstiajaloo kabinetiga poolt hüljatud Lipharti pildikogu (fotod, trükipildid jm). Selleks kulus mitu tundi – kandvaiks jõududeks olid hr Ilves (Klassik. Muinas. Muuseumi restauraator) ja H. Helves – meie, orgaanilise keemia magistrant. Need on enamikus 1870-date ja 80-date autorite fotod Euroopa, peam. Itaalia – kunstiväertustest. Osa oli jälle kannatada saanud, tolmused ja ka määrdunud.*

⁴³ 1996. a lõpul Toomel oleva Lipharti koguga tutvumisel võtsime kõigepealt vaatluse alla just Hanfstaengli 51 fotogravüüri, millede materiaalselt osa on Maris Tuuling juba kirjeldanud ja Exceli tabelisse koondanud. Teemaatilistelt on pildidel Madalmaade vanema aja kunstnike tööd. Fotogravüürid kõigepealt sellepärast, et tundsin juba varem fotogravüüride valmistamise ajaloo ja tehnoloogia vastu huvi.

⁴⁴ TÜ kinnisvaraosakonna töötaja Madis Noore andmeil Lossi 3 valmimisjärgud: IV korrus, Toome-poolne tiib 28. veebruar 1994; II ja III korrus ja trepikoda 28. aprill 1995; IV korrus Ülikooli tn poolne tiib 31. jaanuar 1996; kogu ülejäänud osa majast (I korrus ja keldri korrus) 19. november 1997 (kogu hoone kasutusloa kuupäev). Madis Noore e-mail 15. märtsil 2017 T. Ilometsale.

⁴⁵ Kangor, „Art historical Photo collection“, 167.

sai valmis keskne trepikoda, kolmas korrus ja kunstiajaloo õppetooli ruumide paiknemiseks ette nähtud teine korrus.

1992. aasta 1. jaanuaril loetleti Tartu Ülikooli varade inventeerimismisandmikus kunstiajaloo kabineti varadena 11 570 diapositiivi, 25 658 ülesvõtet, 1375 väljakirjutust arhiivist ja 4464 reproduktsiooni. Kolimiste käigus läks kaduma kunstiajaloo kabineti fotokogu inventariraamat, seega tuleb neid arve kaudselt lahti seletada.⁴⁶

1992. aasta septembrist kuni 1995. aasta maikuuni olid kunstiajaloo kabineti varad seega jälle mitmes hoiupaigas laiali. Alles 1995. aasta maikuust alates oli võimalik kabineti raamatukogu ja fotokollektsioone hakata kokku koondama.⁴⁷ Professor Jaak Kangilaski valiti 1995. aastal Tartu Ülikooli kunstiajaloo professoriks.⁴⁸ Tema õlule jäi kunstiajaloo kabineti vara 1995. aasta teisel poolel uude asukohta, Lossi 3 jälle kokku koguda.

Lipharti kogust pärit osa toodi ülikooli ajaloo muuseumi enne 1999. aastat. See sai olla ajavahemikus 1995–98. Alates 1995. aasta maikuust, kui varjupaikades laiali olnud kunstiajaloo kabineti vara õppetooli kokku koguti, otsustati seal millalgi see suhteliselt väike, õpperaamatukogus varjul olnud Lipharti kogu osa kui mittevajalik, TÜ ajaloo muuseumile üle anda.⁴⁹ Selle kohta üleandmise akt puudub. Pole teada, kes tõi ja millal täpselt toodi. Muuseumis hakati toodut sorteerima alles 2007(2008). aastal. Sorteeris ja kogumi kohta üldnimekirja koostas muuseumi praktikant Kerli Pütsepp, nimekirjas on 1294 fotot, 51 fotogravüüri ja 655 trükipilti.

25. oktoobril 2001 andis professor Jaak Kangilaski TÜ muuseumile üle 219 kasti diapositiive. Ta tõi need tudengite abiga muuseumi. Mitte 2002. aastal, nagu kirjas Eero Kangoril.⁵⁰

⁴⁶ Kangor, Kunstiajalooline fotokogu, 4; Kangor, „Art historical Photo collection“, 167–168; Kaur Althoa sõnutsi on aruandes toodud andmed formaalsed, sest kogude inventuuri vahepealse 40 aasta jooksul ei toimunud (Vikipeedia artikli andmete kohta).

⁴⁷ Kangor, „Art historical Photo collection“, 167.

⁴⁸ J. Kangilaski oli kunstiajaloo professori ametikohal kuni 2003. a juulikuuni.

⁴⁹ Tõenäoliselt oli üks osa Lipharti kogust viidud hoiule koos ülejäänud suure fotokoguga õpperaamatukogu fondiruumi ja 1995. a toodi sealt mingi hulk kunstiajaloo õppetooli, teine osa jäi raamatukogusse, kust see 24.01.1996 peahoone muuseumi viidi. Kunstiajaloo õppetoolist anti see kogum Toomele TÜ ajaloo muuseumi.

⁵⁰ E. Kangori väide, vt Tartu Ülikooli kunstiajaloo õppetool https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_%C3%9Clikooli_kunstiajaloo_%C3%B5ppetool.

Ülikooli kunstmuuseumis on MUIS-is registreeritud u 800 Lipharti fotokogust pärinevat fotot.⁵¹ Fotode päritolu pole kirjes märgitud.

2005–08 inventeeriti kunstiajaloo õppetoolis sinna 1995. aastal koondatud kunstiajaloo kabineti fotokogu. Kunstiajalooliseks fotokoguks nimetati see 2006. aastal.⁵²

2011. aasta maikuu lõpus⁵³ loovutas TÜ kunstiajaloo õppetool seal asunud fotokogu tervikuna Tartu Ülikooli raamatukogule. Kokku 14 033 säilikut: 7967 negatiivi, 10 477 fotot, kokku 18 444 eksemplari. Kogu praegune ametlik nimi on kunstiajalooline fotokogu. Fotokogu korrastas ja kandis andmebaasi Eero Kangor. Tema koostatud on ka fotokogu eestikeelne ülevaade ja ingliskeelne artikkel.⁵⁴ Lipharti fotokogust pole neis üldse juttu ega ka ühtegi fotot.⁵⁵

Hakkasin 2017. aasta algul tundma huvi Lipharti fotokogu selle osa vastu, mille äsja täpsustatud andmete kohaselt 13. detsembril 1995 Eesti Üliõpilaste Seltsi raamatukogu ruumi seinakapist klassikalise muinasteaduse muuseumi töömehe ja 24. jaanuaril 1996 seminarist sellele veel lisa saime. Mind huvitas, kui palju oli neid trükipilte, mis Viljandi Kultuurikolledžisse⁵⁶ ära anti ja kus nad praegu võiksid olla. Sellele ei saanud ma esialgu vastust ei mainitud õppeasutuse noorema ega vanema põlvkonna töötajailt, kelle poole olin teabe saamiseks pöördunud.

5. aprillil 2017 sain vestluses kunstmuuseumi juhataja Jaanika Andersoniga muu jutu sees vihje, et Viljandi Pauluse kirikus on hoiul mingeid ülikooliga seotud fotosid. Saatsin 5. aprillil Viljandi Pauluse kiriku koguduse pastorile Allan Praatsile e-postiga sellekohase järelepärimise. Samal päeval tuli vastus, et kollektsioon on ol-

⁵¹ Kunstmuuseumi fotokogus olevaist 930 fotost on MUIS-is pildideta fotode kirjete põhjal ning K. Tiidebergilt 27.04.17 ja 02.05.17 saadud andmete alusel arvatades Lipharti kogust pärinevate fotode arv u 800 või veidi enam.

⁵² https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_%C3%9Clikooli_kunstiajaloo_kabinet. Selles Vikipeedia artiklis on mõned ebatäpsused, peab olema: Kaur Alttoa hakkas ülikoolis tööle 1989 (K. A. enda sõnul), majasse Lossi 3 koliti 1995, valguspiltide kogu anti TÜ ajaloo muuseumile üle 2001, kunstiajalooline kogu anti TÜ raamatukogule üle 2011.

⁵³ https://et.wikipedia.org/wiki/Tartu_%C3%9Clikooli_kunstiajaloo_kabinet.

⁵⁴ Sulo Lembineni e-mail T. Ilometsale 3. märtsil 2017.

⁵⁵ Sulo Lembineni teatel raamatukogus Lipharti fotokogu fotosid ei ole.

⁵⁶ Praegu Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia.

nud Pauluse kirikus hoiul pikemat aega.⁵⁷ Ta saatis minu kirja edasi EELK Konsistooriumi arhivaarile Janis Tobrelutsule, kellel oli selle kollektsiooni kohta enam teavet ja kes mulle kohe ka vastas.⁵⁸ Janis Tobrelutsult sain teada, et pildid toodi kirikusse Viljandi Paalalinna koolist. Talle oli ka teada, kes kaks aastat tagasi selle fotokogu Viljandi Pauluse kirikust ära viis ja kelle omandusse ta selle edasi andis.⁵⁹

Anu Laansalu selgituse järgi töötas Liia Meoma klassikalise muinasteaduse muuseumisse toodud Lipharti kollektsiooni osa läbi ja seejärel valisid nad sealt välja muuseumi tarbeks sobivad fotod. Muuseumi fotokogu jaoks arvati sobivaiks skulptuuri- ja arhitektuurifotod. Sissekannetest nähtub, et valiti välja 204 fotot ning võeti muuseumi fotokogusse arvele.⁶⁰ Ülejäänud fotod ja trükipildid pakiti sisse ja Ain Ilves viis need kokkuleppe kohaselt õppevahendina kasutamiseks Viljandi Kultuurikolledžisse,⁶¹ kuigi algul oli kokku

⁵⁷ Allan Praatsi vastus T. Ilometsale 5. aprill 2017: *Jah, see kollektsioon on olnud Viljandi Pauluse kirikus tiikk aega ja hea kui need jõuaksid omanikule tagasi. Kõige paremini teab ja oskab nende olukorrast ülevaadet anda EELK Konsistooriumi arhivaar Janis Tobreluts. /.../. Saadan teie kirja temale edasi. Head koostööd.* Allkiri Pauluse koguduse õpetaja Allan Praats.

⁵⁸ Janis Tobrelutsu kiri Tullio Ilometsale 5. aprill 2017: *Viljandi Pauluse kirikusse jõudis u 10 aastat tagasi Viljandi Paalalinna koolist u 800 (??) papile kleebitud fotot ja trükipilti enamasti Itaalia kunstiteostest. Paalalinna kool läks remonti ja meile teatati, et kooli prügikonteineri kõrval on hulgaliselt ära viskamiseks minnevaid pilte. Kõikidel piltidel oli nurgas harilikku pliatsiga kirjutatud number ja väikesel osal tsaariaegse Tartu ülikooli venekeelne pitsat. Kahjuks polnud kiriku kliima piltide säilitamiseks sobiv ja pildid kippusid hallitama. Pakkusime kogu umbes 5 aastat tagasi TÜ kunstimuuseumile, sealt käidi isegi vaatamas, siis jäi asi soiku. Kuna kirikus ei saanud neid pilte enam hoida ja tundus, et ülikool pole neist huvitatud, andsin paar aastat tagasi selle kogu ühele huvilisele Järvamaalt.* Allkiri EEKL Konsistooriumi arhivaar Janis Tobreluts.

⁵⁹ Viljandi Pauluse kirikust kollektsiooni Järvamaale toimetaja andis selle üle sealse fotoajaloo huvilise kollektsionääri omandiks.

⁶⁰ Anu Laansalu kiri 06.04.17 T. Ilometsale: */.../Sorteerisime välja, mis muuseumi kogusse sobisid. Liia koostas inventarikaardid ja võttis fotokogusse arvele. Ülejäänud pakkus Ain Ilves oma tuttavale Viljandi Kultuurikolledži õppejõule üliõpilaste õppe-materjalina kasutamiseks. Pakkisime ära, auto peale ja nii nad Viljandisse said /.../.*

⁶¹ Aprillis 2017 sain Ain Ilveselt teada, et kokkuleppe olevat olnud kolledži õppejõu kunstnik Mare Hundiga, kellega nad koos Ilvese autoga need sisse pakitud fotod ja trükipildid ülikooli Klassikalise Muinasteaduse Muuseumist Viljandi Kultuurikolledžisse toimetasid. Mare Hunt ise niisugust kokkulepet ei mäleta ega võimalikuks pea. Ta oli kunsti-, mitte kunstiajalooõpetaja. Autos võis ta olla kaassõitjana, et Tartust Viljandisse saada. Muuseumi juhtkonna seisukoht valiku tegemiseks ja ära andmiseks olevat olnud ruumipuudus (!) ja seetõttu oli ülejäänust vaja kiiresti vabaneda, nagu meenutas Ain Ilves. Ilmselt mingit varu varjupaika ülikooli piires ei peetudki selle kogu ülejäänud osa jaoks vajalikuks otsida.

lepitud, et Lipharti kogu kuulub säilitamisele klassikalise muinas-teaduse muuseumi valduses.

Millal aga kolledžisse viidud kollektsioon Viljandi Paalalinna gümnaasiumi jõudis, vajas selgitamist. Päästetud, alles jäänud koguse asukoht ja valdaja on nüüd teada. Küll oli aga vaja selgust, kas Paalalinna gümnaasiumist pärit fotokogu on sama, mis Tartu ülikoolist Viljandi Kultuurikolledžisse viidi, või on need kaks erinevat, Lipharti kollektsioonist minema viidut? Sellelegi küsimusele on saadud nüüd vastus.⁶² Viljandi Paalalinna gümnaasiumis olnud Lipharti kollektsioon on sama, mis Tartust Viljandi Kultuurikolledžisse viidi.

Kultuurikolledži toleaeagne kunstiõppejõud Mare Hunt on kogunud olulist teavet, mis aitab Lipharti kollektsiooni segasesse loosse selgust tuua. Mare Hunt kirjutab, et kunstiajaloo õppejõu Tiiu Männiste sõnul oli tema parajasti tööl, kui Ain Ilves tuli autotäie piltidega Tartust Viljandi vene kooli õuele.⁶³ Käidi ka koos kooli ruume vaatamas. Kolledži kaks allasutust asusid Viljandi vene kooli ruumides. Sinna seda kogust ruumipuudusel vastu ei võetud, kui, siis ainult väike osa. Seda Männiste täpselt ei mäleta. Kunagine kooli juhataja Enn Siimer ja majandusjuhataja Anne Kuum ei mäleta sellise suure piltide koguse kooli tulekut ja majutamist. Arvatavasti viidi need siiski kultuurikolledžisse hoiule. Huvitav oleks teada, kuhu nad pandi olukorras, kus koolist hakati välja kolima ja olud olid kitsad.⁶⁴ Viljandi Paalalinna kooli kunstiõpetaja, kes tuli kooli õpetajaks 1997, väidab, et Paalalinna kooli toodi nimetatud pildikogu alles 2003. või 2004. aastal kultuurikolledži *black box*'i saalist või saali kõrvalruumist. Jällegi hoiuruumi puudusel. Kogu vastuvõtmisega oli nõus tollane Paalalinna kooli direktor Vello Unt. Pildid olevat kõik olnud pakitud, toodi mikrobussiga kooli juurde ja viidi õpilaste abil katusealusesse kunstiklassi. Pärast 2005. aastat algas koolimajas remont. Katusealune ruum, kus kollektsioon asus, otsustati tuleohutusnõuete täitmiseks tühjendada. Seetõttu sattuski foto-

⁶² Mare Hundi kiri 22. mail 2017 Tullio Ilometsale. Kirjas annab ta ülevaate sellest, mida tal on õnnestunud teada saada Viljandi Kultuurikolledžisse toodud Lipharti kogu saatusest Viljandis. Tekstis on kirja refereering.

⁶³ Kogu saadeti Viljandisse ilmselt 1996. aasta esimesel poolel.

⁶⁴ 1997 hakati Viljandi Kultuurikolledžile ehitama oma koolihoonet ja mitu eriala oli viidud laiali linna eri paikadesse.

kogu kooli prügikonteineri juurde. Kooli kunstiõpetaja võttis kiiresti ühendust kolledži õppejõu Külli Salumäega, Viljandi Pauluse kiriku õpetaja Mart Salumäe abikaasaga. Mart Salumäe⁶⁵ tuli oma autoga pildihunnikule järele ja toimetas selle Pauluse kiriku ühte kambrisse varjule. Enne remonti võttis kunstiõpetaja ühendust mõnede kolleegidest kunstiõpetajatega, kes käisid seda pildikollektsiooni kooli kunstiklassis vaatamas. „Mina sealhulgas“, kirjutab Mare Unt. „Siis nägin seda kogu esimest korda. Mäletan, et see oli üks katusealune kitsas ruum, mis oli taolisi pilte täis. Kokkuvõtvalt jääb mulje, et pildid sattusid kummalisel kombel Viljandisse, kus justkui ei olnud keegi neist huvitatud ning ka sobivat kohta ei leitud. Nii veetigi neid ühest kohast teise. Ikka ei tea praegu, kelle initsiatiivil see kogu Viljandisse toodi ja kes seda siitpoolt ootas ning kasutada tahtis. Kahjuks on juba üsna kaugele jäänud see aeg, et inimesed väga täpselt mäletaksid.“

Niisiis on Lipharti foto- ja reproduktsioonide kollektsioonist üks osa Tartu Ülikooli muuseumis ja teine, nüüd juba teadaolevalt, eravalduses Järvamaal. Kas Lipharti fotode ja reproduktsioonide kollektsioonist kusagil veel midagi alles on, pole senini teada ega kindlaks tehtud.

Aru saada, miks K. E. von Liphartil oli vaja niisugust suurt kunstialast fotode ja trükipiltide kollektsiooni koguda, aitab Londonis tegutseva fotoajaloolase Anthony Hamberi 1990. aastal ilmunud uurimus „The Use of Photography by Nineteenth Century Art Historians“⁶⁶. Eero Kangor on Hamberi uurimust refereerinud oma artiklis.⁶⁷

Vaatamata suurtele kadudele on Lipharti fotode ja reproduktsioonide kollektsiooni säilinud osal suur väärtus fotograafia ja fotode trükitehnikasse viimise ajaloo seisukohalt, aga samuti 19. sajandi paljude silmapaistvate Euroopa fotograafide ja fotoateljeede toodangu näidiste kollektsioonina, kunstiajaloo seisukohast oma aja origi-

⁶⁵ Mart Salumäe oli Viljandi Pauluse kiriku õpetaja 1991–2011. Allan Praats on Viljandi Pauluse kiriku õpetaja alates 2011.

⁶⁶ Anthony Hamber, „The Use of Photography by Nineteenth Century Art Historians“, *Visual Resources*, Vol. 7 (1990), 135–161. Published online 4. jan. 2011; See artikkel on trükitud ka kogumikus: *Art History through the Camera Lens*. Ed. by Helene E. Roberts (1995), online.

⁶⁷ Kangor, „Art Historical Photograph Collection“, 151.

naaldokumentidena. Just niisugusest vaatekohast pole seda kollektiooni, eriti viimase paarikümne aasta kestel, asjaosalised osanud vaadata ega hinnata.

Kui otsustada olemasolevate andmete alusel, on sisuliselt väga oluline osa Lipharti kollektioonist nüüd eravalduses. Selle eravalduses oleva kogu suurus on u 3530 erinevas tehnikas fotot, nende hulgas 150 trükipilti ja mõni graafiline leht. On andmeid, et Viljandi ühes antikvariaadis oli müügil kogum Lipharti fotosid, mille üks Viljandis elav ja tegutsev kolleksionäär ära ostis.⁶⁸

Sagedaste kolimiste ja mitte ainult kolimiste tõttu on aegade jooksul K. E. v Lipharti kollektioonil olnud suuri kadusid: hävimist hoolimatusest, lihtsalt hävitamist, aga ka tahtlik kõrvaldamine on oma osa mänginud. Selleks on olnud piisavalt võimalusi. Arvestades kollektiooni algset väga suurt kogust, võib mingi osa, eriti fotod, kusagil veel varjul või hajunult laiali olla.⁶⁹ Kõige vähem on osatud hinnata nn trükipilte, mille hulgast kaod on eriti suured.

Ülevaate, milline kogus K. E. v Lipharti fotode ja -reproduktioonide kollektioonist on tuvastatud ja alles ning kus need paiknevad, annab allpool esitatud tabel.

Tabel 1. K. E. v Lipharti fotode ja -reproduktioonide kollektiooni teadaolev osa arvudes (tk)⁷⁰

Koht	Fotod	Trükipildid	Fotogravüürid	Kokku
TÜ muuseumis Toomel	1454	655	51	2160
TÜ kunstimuuseum	830	0	114 graafikas	944
Eravaldus	3380	150	?	3530
Kokku	5664	805	165	6634

Tabelist nähtub, et ülikooli valduses on fotosid 2284, eravalduses seni teadaolevalt 3380. Lipharti fotokogu suurus oli inventariraamatu (ÜAM 1404:2 Ar) kohaselt 12 951 fotot. Sellest kogumist moodustuvad alles olevad fotod u 44%. Fotode arvus on edasised täpsustused

⁶⁸ Selle teabe tõele vastavust on vaja kontrollida.

⁶⁹ Ka kolleksionääride kogunemistel on Lipharti fotosid nähtud.

⁷⁰ Tabelisse on kantud ka hiljuti TÜ muuseumile annetustena tagastatud 190 Lipharti fotokogu fotot.

võimalikud, aga nüüdseks on üle poole fotokollektsioonist kaduma läinud. Niisugune on olnud ülikooli ühe suure ajaloolise foto- ja foto-reproduktioonide kollektsiooni saatus.

Tänuavaldused. Tänan Tartu Ülikooli muuseumi koguhoidjat Virge Lelle arhiivialase abi eest ja koguhoidjat Maris Tuulingut, TÜ kunstimuuseumi juhatajat Jaanika Andersoni, kuraatorit Kristiina Tiidebergi, kuraatorit Ingrid Sahka ja haridusprogrammide kuraatorit Külli Valku. Tänan Viljandi Kondase Keskuse haridustöö kuraatorit kunstnik Mare Hunti.

Tullio Ilomets (knd, keemia) on Tartu Ülikooli muuseumi konsultant

The Journey of the University of Tartu Art History Cabinet and the Fate of Karl Eduard von Liphart's Collection of Photos and Reproductive Prints

TULLIO ILOMETS

University of Tartu Museum

Art historical collections form a significant part of the University of Tartu's many scientific and historical collections. This paper provides an overview of the founding of the Art History Cabinet by the Swedish art historian and the University of Tartu's first Professor of Art History Tor Helge Kjellin in 1922 and the travels of the cabinet and its objects, which began in 1941, as well as their temporal journey through the various University buildings. It also focuses on the fate of the vast collection of photos and reproductive prints that once belonged to the owner of the Raadi Manor and art collector Karl Eduard von Liphart, purchased for the Art History Cabinet from the Pallas Art Society on 13 November 1922 at the initiative of Professor H. Kjellin. The paper seeks to find out what is left of this collection today after frequent moving and constant lack of space. The Art History Cabinet and its items have been located in 12 different places between 1922 and 1995. It has not had its own rooms since 1941. The last place the cabinet remained for a longer period (20 years) was the building of the Estonian Students' Society, in the dissolved (at 1940) society's former library where it stayed from 1971 to 1992. The cabinet moved out from there in March 1992 and its objects were divided between several locations, because the University's new building, which was supposed to become the cabinet's new home, was not finished yet. The Liphart collection was severely damaged due to moving, but probably also due to deliberate destruction and disposal, because it was not considered thematically equal to other collections in the cabinet. At the end of December 1995, parts of the Liphart collection—mostly photos, but also reproductive and art prints that were somehow left behind or forgotten there—were discovered from a wall cupboard in the library of the building returned to the Estonian Students' Society. The Department of Art History did not want this

part of the collection back and thus it was decided to store it in the Museum of Classical Antiquities. In January 1996, additional photos were brought in from the Study Library's storage room where most of the Art History Cabinet's assets, including a part of the Liphart collection, were kept since March 1992. The museum selected 204 photos from the received collection and decided to send the rest, which were declared unnecessary, to the Viljandi Culture College in spring 1996, stating that only prints were sent there. These were not used as study aids but remained boxed and were stored in the college's new building. The storage place had to be cleared due to a lack of space somewhere around 2003 and Viljandi Paalalinna Gymnasium agreed to accept the collection. The renovation of the school began in 2005 and, thanks to a teacher's and college lecturer's quick thinking, the photo collection found its new home in a room in St. Paul's Church in Viljandi. Upon closer inspection of the collection stored in the church it was found that it included photos bearing the University of Tartu Art Museum stamp from the times of the Russian Empire, which meant that these came from the University of Tartu. The University of Tartu Art Museum was notified of this around five years ago and people were sent over to inspect the collection, but its fate remained undecided. It was concluded that the museum was not interested in retrieving the collection. Two years ago, this part of the Liphart collection—3,380 photos, which make it one of the largest known to survive—was given to a collector interested in the history of photography. According to an inventory book from 1933, the Liphart photo collection included 12,951 photos. Preliminary data suggests that the University owns 2,284 photos today. This means that 44% (including the pieces in private collections) of the Liphart photo collection has survived and is known to researchers. The photos and reproductive prints in the Liphart collection continue to be highly valued as examples of the history of photography but also photo printing and, from the perspective of art history, original documents of their time. However, the people involved have been unable to study and assess this collection from this perspective, especially in the last few decades.